

Бажання отримати такі важливі сьогодні енергоресурси, володіти провідними транспортними шляхами та трубопроводами чи навіть відновити відомий колись «Шовковий шлях» давно не полишають чимало держав Близького Сходу. Або, краще сказати, Каспійського регіону – нового геополітичного феномену, що постав наприкінці ХХ століття на межі близькосхідних територій та Центральної Азії. Саме землі навколо Каспію та його акваторія привертають неабияку увагу не лише регіональних, а й навіть заокеанських акторів.

Юлія КЕДРОВСЬКА

«Морський вузол»: нафта + газ + сфери впливу

Адже стратегічну важливість цієї території державні мужи зауважили ще у XVIII столітті: згідно з Рештським трактатом 1732 року Росія повернула Персії південне узбережжя Каспійського моря, захоплене під час російсько-перської війни 1722–1723 років, отримавши право безмитної і транзитної торгівлі на її землях. Проте поява нафтового ринку цілковито змінила пріоритетність у володінні морським ресурсом: основною проблемою став аж ніяк не обмін товарами чи прохід чужоземних суден, а жорсткий і чіткий поділ континентального шельфу, нафто-газові запаси якого перетворили Каспій на другу Перську затоку. У радянський період його статус визначався двосторонніми угодами СРСР та Ірану – Договором про співробітництво й дружбу між РРФСР та Іраном від 26 лютого 1921 року й Договором про торгівлю й мореплавання між Іраном і Радянським Союзом від 25 березня 1940 року. Відповідно до цих документів Москва й Тегеран відмовилися від поділу Каспію на внутрішні води, територіальне море та відкрите море, тобто вони фактично проігнорували національну юрисдикцію. Обидві сторони розглядали Каспій як «радянсько-іранське (перське) море». А після появи 1991 року

на політичній карті світу нових акторів суверенні пострадянські прикаспійські держави (за винятком Росії) заявили, що не визнають юридичної сили домовленостей СРСР та Ірану. Намагаючись боротися за «свої» території, 6 жовтня 1994 року Росія розповсюджує в ООН документ під назвою «Позиція Російської Федерації щодо юридичного статусу Каспійського моря», в якому наполягає на визнанні всіма новими прибережними державами положень договорів 1921 і 1940 років. У свою чергу, Іран наголошує, що відповідно до норм міжнародного права будь-яка зміна правового статусу Каспійського моря після розпаду СРСР може бути схвалена тільки на основі консенсусу, тобто згоди всієї «п'ятірки» прикаспійських держав. Донині договори 1921 і 1940 років залишаються чинними.

Проте водночас із нечіткістю статусу Каспію і супутньою боротьбою за розподіл його ресурсів перед Росією вельми гостро постали проблеми безпеки її південних рубежів. Дагестан, Калмикія та Астраханська область – суб'єкти Російської Федерації, що мали вихід до узбережжя Каспійського моря, – фактично перетворилися на прикордонні території. Свою роль відіграв і чинник

Ічкерії, котра розташована безпосередньо на одному з важливих транзитних маршрутів транспортування каспійської нафти. Тому, продовжуючи наполягати на чинності угод радянського періоду, РФ заперечує проти появи на Каспії флотів інших держав, окрім російського, проте погоджується на переділ континентального шельфу.

Та якби Каспій був звичайним морем, прибережним державам узагалі не довелося б перейматися правовими питаннями. Та поза як де-факто він є закритою внутрішньоконтинентальною водоймою і не має природного виходу до Світового океану, до нього не застосовуються норми й поняття міжнародного морського права (зокрема, положення Конвенції ООН із морського права 1982 року), як-от «територіальне море», «виключна економічна зона» чи «континентальний шельф». Хоча розмежування наявних у басейні Каспійського моря вуглеводнів «дозволяє» прибережним державам трактувати міжнародне право по-своєму.

Отже, у травні 2003 року Росія, Азербайджан і Казахстан підписали тристоронню угоду про точку стику ліній розмежування суміжних ділянок дна Каспійського моря. Завдяки цю-

му в тристоронньому форматі було узаконено правовий статус близько 60% надр усієї акваторії моря, тобто спірних питань між цими трьома країнами не залишилося. Дивно, але факт, що було врегульоване й найважче територіальне питання, котре стосувалося міждержавного кордону, який пролягає по вуглеводневим родовищам. У південній частині Каспію в трикутнику між Азербайджаном, Іраном і Туркменістаном досягти аналогічних домовленостей не вдалося. Ашгабат виступає за розмежування дна і надр Каспійського моря на сектори або зони на основі принципу серединної лінії за домовленістю з суміжними Казахстаном та Іраном і протилежним Азербайджаном. Росія, Азербайджан і Казахстан висувують єдину пропозицію: розділити дно по серединній лінії, а водну поверхню моря залишити загальною. До речі, розподіл шельфу північної частини Каспійського моря вже здійснено двосторонніми міждержавними договорами саме за такою схемою. Тож, за попередніми підрахунками, після розмежування морського дна Росії дістається 19% його площі, Азербайджану – 18% і Казахстану – 27%. Отже, три згадані держави отримають під свою юрисдикцію 64% підводної площі Каспійського моря. Із 36% площі, що залишилася, Ірану дістанеться лише від 11 до 14%, що аж ніяк не задовольняє Тегеран, адже пропонується йому частка Каспію буде найменшою. Тому Іран не визнає легітимності двосторонніх угод Росії з Азербайджаном і Казахстаном, жорстко виступаючи проти «серединної» моделі розв'язання каспійської проблеми. У Тегерані запропонували розділити море на п'ять 20-відсоткових частин. За такого поділу Іран міг би майже вдвічі збільшити свою сферу впливу, потіснивши Азербайджан і Туркменістан. Несприйняття іранської ініціативи не змушує Тегеран поступитися. Адже з огляду на правовий статус Каспію запаси вуглеводнів розподілятимуться між прикаспійськими державами так: Росії з її береговою лінією в 695 кілометрів дістануться 2 мільярди тонн умовного палива в разі паритетного розподілу шельфу або 2,34 мільярда в разі проведення «серединної лінії»; Азербайджану з його 850 кілометрами берега – 4 або 2,84 мільярда тонн; Казахстану з 2320 кілометрами узбережжя – 4,5 або 2,84 мільярда; Туркменії із 1200 кілометрами – 1,5 або 2,14 мільярда; а Ірану з його 900 кілометрами берега – 1,94 або 0,5 мільярда тонн. По суті, для ІРІ різниця більш ніж серйозна.

Тож під час саміту прикаспійських держав, що відбувся в Баку ще 18 листопада 2010 року, делегації Ірану, Азербайджану, Туркменістану, Казахстану і Росії «підтвердили неухильний намір завершити роботу

над Конвенцією про правовий статус Каспійського моря, яка має стати базовим документом, що регулює діяльність прикаспійських держав на Каспійському морі». Та далі декларація справа, на жаль, поки що не пішла. Єдиним здобутком є екологічна співпраця й охорона флори та фауни Каспію. Прибережні країни мають спільну промислову квоту на вилов осетрових, який, між іншим, сягає 90% від загальносвітового. Понад це обмеження осетрові у 2012 році потрапляють до рибальських тенет тільки з метою наукових досліджень та подальшого розведення.

Однак якщо зауважити, що за площі континентального шельфу в 20 тисяч квадратних кілометрів доведені ресурси нафти в Каспійському морі становлять близько 10 мільярдів тонн, а загальні ресурси нафти й газоконденсату оцінюються у 18–20 мільярдів тонн, то регіон стає геополітично важливим не лише для «локальних», а й, так би мовити, для гравців глобального масштабу, котрі прагнуть відстояти свої позиції й заповнити наявні «вакууми впливу». Пам'ятаючи про «газові війни» з РФ, 2011 року ЄС розпочав переговори з Азербайджаном і Туркменістаном про постачання газу на його територію через Каспійське море. Більше того, нову магістраль Транскаспійського газопроводу планують об'єднати в єдину систему з трубопроводом *Nabucco*, що, незважаючи на численні нарікання Москви, буцімто Брюссель «не врахував реально існуючу міжнародно-правову і геополітичну ситуації в Каспійському басейні», знівелює позиції Росії в регіоні, адже європейці відкрито називають її вплив «непрямым», тим паче що реалізація проекту залежить лише від двох сторін – Туркменії та Азербайджану.

Останній, до речі, вже давно «випав» із поля зору російських чиновників, адже наразі дотримується прозахідного курсу, та й тактично доводить свою прихильність до США: ще в лютому 1997 року американський сенатор Роберт Бірд у своїй промові «Американська політика щодо Каспійського регіону» назвав Азербайджан стратегічним партнером Сполучених Штатів на Кавказі, а в серпні того ж року президент країни Білл Клінтон оголосив Каспійський регіон зоною національних інтересів США. Додаючи до цього стратегічний рівень відносин між державами, можна припустити, що в цьому разі одержання доступу до каспійської нафти – не єдина мета Вашингтона. Зрозуміло, забезпечення інтересів США та їхніх союзників передбачає витіснення Росії з Прикаспійського регіону, а відтак і захоплення ключових транспортних шляхів та швидку реалізацію концепції «Великого Близького Сходу». Уже сьогодні на основі програми запобігання розповсюдженню зброї масового знищен-

ня Баку готовий розмістити на своїй території сім РЛС уздовж узбережжя Каспійського моря. Як зазначено в доповіді Державного департаменту США щодо боротьби з тероризмом за 2011 рік, ці станції використовуватимуться військово-морським флотом, береговою охороною та Державною прикордонною службою для здійснення морської розвідки і боротьби з контрабандою. Крім того, азербайджанський уряд завершив модернізацію центральної біолабораторії, що дає можливість проводити дослідження з метою запобігання потенційній небезпеці біотероризму, котрому Держдеп сьогодні також приділяє неабияку увагу. Та й заплановані трубопровідні проекти (в тому числі й проект Трансатолійського газопроводу «Шах-Деніз») реалізовуватимуть без участі іранських нафтових компаній: так, *Naftiran Intertrade Co (Nico)* мала б отримати в «Шах-Денізі» свої 10%, проте за умов конфліктного перерозподілу континентального шельфу Каспію між двома країнами та впливу «американського чинника», певно, жодне іранське підприємство не буде залучене до спільних із Азербайджаном проектів.

Виходить, формула каспійської «п'ятірки» має вигляд навіть не «3 + 2», а «2 + 1 + 2», адже Азербайджан перебуває в серединному положенні: не маючи територіальних розбіжностей із Росією та Казахстаном, він має напружені стосунки з Туркменістаном та перебуває ледве не в стані «холодної війни» з Іраном. І ситуація в цьому разі знову поступово стає патовою: розуміючи важливість та стратегічну значущість Каспію, РФ не порушуватиме встановленої рівноваги, проте й не відступить від переговорів, вдаючи, що розуміє іранську позицію. Хоча ще 1993 року, коли між РФ та Азербайджаном було підписано угоду «Про співробітництво в галузі розвідки та розробки нафтових і газових родовищ на території Азербайджанської Республіки», Москва фактично офіційно визнала наявність так званого азербайджанського сектора Каспійського моря. Тому Тегерану нічого не залишається, як сподіватися на «підтримку» Росії, адже, по суті, вона є його єдиним потужним представником на міжнародній арені, значним торговельним партнером і експортером зброї до регіону та, що найголовніше, адвокатом в очах світової громадськості (насамперед США). Отже, говорити про проведення демаркаційних ліній в акваторії Каспійського моря-озера ще, мабуть, зарано.

Утім, для прибережних держав головне – пам'ятати: одна крапля нафти, розлита в одному кубі води, вбиває ікру осетрових. І прикаспійські держави дорожать природними дарами незалежно від своїх геополітичних і економічних апетитів.